

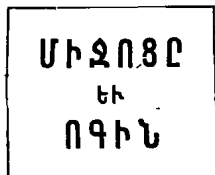
ԻՐԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ**ՅԱՌԱԶԱԲԱՆ**

Հետագայ էջերը կը ներկայացնեն նիւրբ Տոնելլան (Donellan) Դասախօսութիւններուն, սրում 1946 թ Յունիսին, Գիւլլիմի Ս. Երուրդութիւն Դպրոցին մէջ:

Իմ երախտագիտութիւնը կ'երթայ վերասեռուչին եւ Անդամներուն որոնք պատուեցին զիս իրենց հրաւերով եւ առիթը ընծայեցին ինձի քիչ մը նոր լոյս սփռելու փորձը կատարելու շահ հին խնդիրի մը վրայ:

Է. Դ. Ո.

Համալսարան, Էսթիմպուր

Ս. Է. ՈՒԱՅԹԵՔԸՐՏեսութիւններ Տիեզերքի Մասին
Եւ

Փաստեր Աստուծոյ Դոյւրեան

ԹԱՐԴԱՄԱՆՈՒԹԵԱՆ ԱՌԹԻԻ

Քրիստոնեական մտաւիշակութիւնը տարբերուած է միտք երկու բեւեռներու միջեւ.
— Հաւասքը հիմնուած կրօնական փորձառութեան վրայ.

— Հաւասքը հիմնուած գիտութեան ընդհանրապէս եւ բնագիտութեան տեսլաններուն վրայ, մասնաւորապէս:

Առաջին ուղղութիւնը գտած է գիտի գոյս կրօնական գրականութիւն եւ ապաւինած է Ս. Գիրքերու աստուածային յայտնութիւն մը

ըլլալու համաժամանակին, անոնցով բացատրելու համար տիեզերքի եւ մարդու ծագումին, գոյութեան եւ վախճանին վերաբերեալ գեղարդուն հարցեր:

Երկրորդ ուղղութիւնը դիմած է այն բոլոր գիտութիւններուն, որոնք իրենց զանազան մեթոտներով յայտնաբերած են տիեզերքի կառուցումներին եւ մարդու կազմումներին գաղտնի օրէնքները, եւ տրամաբանութեան նիւթով ջանացած է ապացուցանել թէ՛ տիեզերք եւ մարդ չ'են կրնար պատահականութեան արգիւնք ըլլալ, այլ ունեցած են սկիզբ մը, ունին այժմ պատմութիւն մը եւ կը ձգտին վախճանի մը:

Վերջին տիպի Քրիստոնեայ մտածողներու հոլիին մէջ, բացառիկ տեղ մը կը գրաւէ Թովմաս Ալուիսիացիի անունը, իբրեւ անունը այն համալսարանի միջինք՝ որ իր ժամանակի մարդկային բոլոր գիտութիւնները իրենց ամբողջութեան մէջ համալսեց, կանգնելու համար այն կարգը որ կը կոչուի «Աստուածաբանական համագրութիւն» (Somme Theologie): Մասօք գիտական փորձն է այս կրօնական նեմատքութիւնները բանաձեւելու Արիստոտէլի լեզուով, հիմնաւորելու զանոնք գոյս տրամաբանութեան օրէնքներուն համաձայն եւ փաստելու զանոնք բնական գիտութիւններու տեսլաններով:

Տեղը չէ՛ հոս քննելու թէ ինչպիսի՞ ապահովութիւն մը կը ներկայացնեն մարդու տրամաբանութեան օրէնքները եւ ո՞ր չափով վերջնական կրնան նկատուիլ բնական գիտութիւններու տեսլանները, որպէսզի կարելի ըլլայ զանոնք գործածել իբրեւ հիմ եւ աստղծառնաբանութեան:

Սակայն ինչ որ նշել հարկաւոր է այստեղ, այն միւս իրողութիւնն է — որ եղած են եւ կան այսօր առաւել բան երբե՛ք՝ մտածողներ, որոնք կը պորձածեն բնական գիտութիւններու տեսլանները, խախտելու համար հաւասքը եւ արժեքազրկելու համար կրօնական նեմատքութիւնները:

Աւերիչ այս ուղղութեան գեւ, անհրաժեշտութիւն կը դառնայ, քրիստոնեական մտածողութեան համար, ընդունելով հանդերձ տրամաբանութեան օրէնքներուն մարդկային նկարագիրը եւ բնական գիտութիւններու վարկածային համաձայնութիւնը, նկատել զանոնք իբրեւ տեսլան եւ ապացուցել թէ ոչ միայն

չե՛ն ժխտե՛ր հաւաքի հիմնական նշանակու-
թիւնները, այլ նուրբալ կը յարգարեմ դէպի
նոյն նշանակութիւնները:

Նման մեկնակէս մը ունի զատիւսու-
թիւններու այն ժամը, զոր բարգամաբար
կը ներկայացնենք հայ հասարակութեան:

Հիշիմակը անցիւղացի հռչակաւոր գիւնա-
կան մըն է՝ Սըր Էսթրէս Ուոյթերը, անդամ
Արեւմտական Ընկերութեան (Royal Society):

Կը կարծենք, քէ իր տեսակէն մէջ ամենեւն
յստէկ, ամբողջական եւ դիւրամբունելի գործն
է, որ տեսած ըլլանք: Բազմաթիւ միաբանու-
թիւններ բարգամած եմ զայն բազմաթիւ
այլ լեզուներու:

Զայն բարգամանելու համար հայերեւելի,
մենք օգտուելով անդիւրեմ բնագրին եւ
Ֆրանսերէն բարգամունքներէն:

Յոյս ունիմք, որ նշանակութեան կարօտով
ապրող հոգիներ օգուտ պիտի փայտեն այս
ընթերցումէն:

ՅԱՆՈՒՆ ԴԱՐԴԱՆԻՍ

ԳԼՈՒԽ Ա.

ԻՆՏԵՐՆԱԿԱՆ ՄԱՐԿԱՆԻՆԻՆԻ ԳՐԵԼՈՒ- ԱՅՍ ԳԻՐՔԸ

Թովմաս Ազուինացիի Աստուծոյ գոյու-
թեան ի նպաստ ամենէն հռչակաւոր փաս-
տերը «Հինգ Ուղիներ» կոչուած փաստերն
են, որոնք մեկնակէտ կ'առնեն նիւթական
արտաքին աշխարհը եւ տրամաբանական
տարբեր զարգացումներով կ'առաջնորդեն
դէպի Աստուածութիւն:

Ժամանակ մը առաջ, իմ կրեւական բա-
րեկամներէս մին խօսեցաւ ինձի երկտա-
սարդ գնոստիկանի մը մասին, որ դիմած
էր աշակերտելու համար իրին: Այս երկտա-
սարդը ունէր մտաւորական սքանչելի յատ-
կութիւններ եւ քննադատութեան համալսա-
րանական վկայական մը: Կրեւական բարե-
կամս ներկայացուցած էր անոր Թովմաս
Ազուինացիի հինգ աւելիները եւ դիտած
էր որ որեւէ ազդեցութիւն չէին գործած
անոր վրայ: Երբ հարցուցի բարեկամին թէ
արդեօք երկտասարդին այս դիրքը արդիւնք
չէ՞ր այն իրողութեան որ իր խօսակիցը

կը մերժէր ընդունիլ Ս. Թովմասի տուեալ-
ները, իմացայ որ իրապէս այդ էր հիմնա-
կան դժուարութիւնը: «Բայց, կ'ըսէր բա-
րեկամս, այդ տուեալները ճշմարիտ են: —
ճշմարիտ կամ ոչ, եղաւ պատասխանս, այդ
չէ հարցը. խնդիրը գիտնալն է, թէ անհա-
ւատը կ'ընդունի՞ր զանոնք թէ ոչ, որովհետեւ,
եթէ չհաւանի ընդունիլ զանոնք իրբու ճշմա-
րիտ, աւելորդ է անուցմէ եզրակացութիւն
ներ ճանաչող ժամանակ վատնելը:

Այս խօսակցութիւնը կը վերադառնայ
այստեղ որովհետեւ կը պարզէ իրերու կա-
ցութիւն մը, որ որոշ ուշադրութեան ար-
ժանի է: Հինգ ուղիները կը միկնին այս
նոյն տիեզերքի մեր ճանաչողութիւնէն, որ
արդի քննադատութեան յատուկ առարկան
է, եւ նպատակ ունին բարձրացնել միտքը
ընտելութիւն դէպի Աստուած: ԺԻ. Քարէն ի
վեր, այն ատենէն, երբ Թովմաս Ազուինա-
ցին կը գրէր, նիւթական աշխարհը ըմբռնե-
լու կերպին մէջ տեղի ունեցած են յեղա-
շրջումներ, որոնք իրենց անդրադարձը ու-
նեցած են քննադատութեան փոխադարձ
թեան վրայ. հիմնական իմացքներ՝ ինչպէս
նիւթի, պատմաութի, վախճանի իմացքները.
նոր ծնւ առած են եւ պատմաութեան են փո-
փոխութիւններ արժէքին եւ ըմբռնումին
վրայ այն տուեալներուն, որոնք մեկնա-
կէտը կը կազմեն յիշեալ փաստերուն:
Կրնանք վստահ ըլլալ որ՝ եթէ Ազուինացին
ապրէր այսօր, իր փաստերուն հիմունքները
պիտի առնէր ընտելութեան գիտութիւնը այն-
պէս ինչպէս ունինք զայն այսօր, գիտու-
թիւն մը անհունօրէն աւելի ճոխ՝ քան ինչ
որ ան կրնար երազել այն ատեն եւ ջոյք
պիտի տար թէ այդ գիտութիւնը ինչպէս
կրնայ հայթայթել Աստուծոյ ճանաչողու-
թեան կառոյց մը:

Իմ նիւթէս է այս հարցի պատմութեան
պատկեր մը փորձել եւ քննարկել կացու-
թիւնը, այնպէս ինչպէս կը ներկայանայ ան
մեր օրերուն:

ԳԼՈՒԽ Բ.

ՀԻՄՆԱՆԵՐ ԵՒ ՍՏՈՅԻՆԵՆԵՐ

Տարակոյս չկայ որ Թովմաս Ազուինա-
ցին առաջին հեղինակը լեզաւ, որ քննական

երևույթներուն մէջ նշմարէր հիմնական տարրեր՝ մտածողութեան մը Աստուծոյ մասին: Ստորաստիճիւնը թէ արտաքին աշխարհը կը վկայէ Անոր մասին, հայթայթած է Հին Կտակարանի մի քանի սքանչելի բանաստղծութիւններու նիւթը եւ քրիստոնէութենէն անմիջապէս առաջ Հրեաներուն մէջ կ'ուսուցուէր թէ Աստուծոյ գոյութիւնը եւ Անոր յատկութիւններու որոշ մէկ մասը կարելի է հետեցնել տիեզերքի մեր փորձառութենէն, միտքի լոյսին տակ միայն, առանց օգնութեան կանելու Յայտնութիւնը: Այսպէս կոչուած բեմական Աստուծաբանութեան մը կարեկրութիւնը քարոզուած է նաեւ Պօղոս Առաքելի կողմէ Հիստորիայի եւ Աթէնքի ճառերուն մէջ, ինչպէս եւ Հռովմայեցոց Թուղթին մէջ եւ ընդունուած՝ բոլոր քրիստոնեաներու կողմէն, բոլոր դարերու ընթացքին:

Սակայն այս գաղափարները յատուկ չէին Ս. Գրքի ժողովուրդներուն: Անոնք կարեւոր տեղ մը կը գրաւէին նաեւ հին աշխարհի հեթանոսական փիլիսոփայութիւններէն մի քանիին մէջ եւ մասնաւոր կերպով ստոյիկեաններուն մօտ: Եւ, ճշմարիտը խոստովանելով, հարցին մօտենալու հրէական կերպէն աւելի՝ ստոյիկեան կերպն էր որուն ընդհանրապէս հետեւեցան քրիստոնեայ մատուցները, Միջին դարու եւ ներկայ ժամանակներու:

Ստոյիկեան դրութիւնը հիմնուած էր Քրիստոնէութենէն երեք դարեր առաջ, Զենոն անունով, ընկի կիպրացի, աթենաքանակ փիլիսոփային կողմէ. բայց քրիստոնէական աշխարհին հետ շփում հաստատող ստոյիկութիւնը միջին կամ հռոմէական կոյուածը եղաւ, այնպէս ինչպէս ներկայացուած է աւ Կիկերոնի «Աստուծոնեւրու բնութեան մասին» գործի երկրորդ գիրքին մէջ: Ան կը ծգտէր նիւթական աշխարհի բոլոր երեւոյթները բացատրել վախճանական պատճառներով եւ դուրս բերել այդ ծնով՝ տիեզերքի կազմութեան վարդապետութիւն մը եւ անոր ծագումի մասին փիլիսոփայական իմացութիւն մը, այլ խօսքով՝ Աստուած: Ճիշդ է որ «գոսմոս» — κόσμος — բառը կը գործածուէր երբեմն նշանակելու համար պարզապէս կանոնաւորութիւնը, երբեմն՝

իրերու ամբողջութեան կանոնաւորութիւնը եւ երբեմն՝ Սասուած: «Թէ Աստուածներ գոյութիւն ունին, կ'ըսէ ստոյիկեան Պալպիւսը՝ Կիկերոնի գիրքին մէջ, փաստի պէտք չկայ» — թէեւ ինք բաւական փաստեր կը ներկայացնէր:

Այդ փաստերուն ամենէն կարեւորը հիմնուած էր տիեզերքի մէջ տեսնուած մտածին կարգաւորութեան վրայ: «Կեդրոնացող» միտքը այս երկու կարեկրութիւններուն վրայ, կ'ըսէ Մարկոս Աւրելիոս, կամ նախախնամութիւն մը կայ եւ կամ աթոմներու պատահական մէկտեղում. յիշէ փաստերը, որոնք ցոյց տուին քեզի թէ տիեզերքը տեսակ մը քաղաքական հաւաքականութիւն է: Կամ կատարելապէս կարգաւորուած տիեզերք մըն է, կ'աւելցնէ ան, եւ կամ նիւթի կուտակում մը՝ դրուած առանց կարգի: Կարելի է որ քու մէջը մնացած ըլլայ որոշ կարգ մը եւ ամբողջութիւնը ըլլայ անկարգութիւն միայն»: Եւ Կիկերոնի Պալպիւսը դիտել կուտայ. «Ով որ կ'ընդունի պատահական այս ծնունդի կարեկրութիւնը, չեմ տեսներ թէ ինչո՞ւ պիտի չընդունի թէ այրուքների քսանմէկ գիրքը, շինուած ոսկիէ կամ այլ որեւէ նիւթէ եւ անհամար թիւով, գետին նետուած, պիտի կարենային կազմել յատուկ կերպով ընթեռնելի էննէնսի Տաւեգուրքիւնները»:

Նիւթական աշխարհին մէջ տիրող կարգաւորութեան մը նուրբ զգացումը, որուն կը հանդիպին Ստոյիկեան գրականութեան ամբողջ երկայնքին, առաւել եւս ուշագրաւ կը դառնայ, երբ նկատի կ'ունենանք որ, բացի երաժշտական ներդաշնակութեան թուական յարաբերութենէն, գտնուած Պիւթաքորի կողմէ, Ստոյիկեանները ոչինչ գիտէին այն ատեն մաթեմատիքական յարաբերութիւններու լայն ցանցի մասին, որ, մեր տեսակէտով, գերագոյն փաստն է տիեզերքը ընդգրկող կարգի մը: Յամենայն դէպս, Ստոյիկեանները կասկածի չենթարկեցին ընտանիքական օրէնքի մը տիրապետութիւնը եւ հետեւեցուցին անկէ միտքի մը կամ իմացականութեան մը անհրաժեշտ գոյութիւնը. տիեզերքի — գոսմոս — մէջ դիտուած ներդաշնակ յարաբերութիւններէն մեկնելով, իրաւունք ունինք հետեւեցնելու նա-

խատենող նախախնամութեան մը, աստուածային Միտքի մը, ներգործող Միտքի մը գոյութիւնը: Հստ «Ջեւեղի Հիմնադրումը մէջ ըստած Գլխաւոր խօսքերուն .

«... Քեզի՛ արդարեւ,
Ուր որ ուզես ծանօթ զայն, կը հպատակի
Ամբողջ այս աշխարհը որ կը դառնայ
երկրին շուրջ
Եւ առանց ընդդիմութեան քեզմով կը
կառավարուի»:

Նպատակի մը ծգտող կարգաւորութեան մը գաղափարը առաջնակարգ տեղ մը կը դրաւ Մտոյիկեան վարդապետութեան մէջ: «Ի՞նչ է ի վերջոյ տիեզերքը, կը հարցնէր Եպիկտետ: Ձունի՞ կառավարի: Ի՞նչպէս կարելի է որ հսկայ եւ սքանչելի դրութիւնը կառավարուի պատահական եւ անկարգ կերպով մը, երբ ոչ ոստան մը եւ ոչ իսկ տուն մը պիտի կարենային տեսնել եթէ չըլլար գանտեր կառավարող մը եւ խնամող մը»:

Ուրիշ գաղափար մը, որ մեծ դեր ունեցաւ վարդապետութեան հետագայ զարգացման մէջ՝ Պատեմոնեոս Նյքայի գաղափարը, կրնայ նոյնպէս վերադրուիլ նոյն դպրոցին:

«Իրերու շարայարութեան մէջ, կ'ըսէր Մարկոս - Ալեքիոս, իրարու հետեւող իրողութիւնները միշտ շարկապուած են զիրենք կանխողներուն հետ, սքանչելի կերպով. որովհետեւ շարայարութիւնը նման չէ առանց կապի իրերու պարզ թուումի մը, այլ իմանալի շարկապումի մը արտայայտութեանը»:

Մտոյիկեաններու ներկայացուցած Աստուծոյ գոյութեան փաստերը մասնաւոր կապ մը չունէին տիեզերքի ձեւի եւ ծագման մասին Մտոյիկեաններու յատուկ ուսուցումին հետ, որը, ուրեմն, ուսումնասիրել անհրաժեշտ չէ այստեղ: Կարգի, նպատակի եւ պատճառականութեան գաղափարներու նախադրեալները, որոնք կը ծառայէին իբրեւ մեկնակէտ իրենց փաստարկութիւններուն, կրնային ընդունուիլ մտածողներու գրեթէ ամբողջութեան կողմէ, մինչեւ յարաբերաբար մօտ շրջան մը եւ

հետեւաբար պիտի կրնան զրնթէ առանց փոփոխութեան մտնել Ս. Թովմաս Ազուկեանցի հազար տարի ետք կառուցած դրութեան մէջ:

Քրիստոնեայ առաջին ջատագովները յաճախ կը յայտնեն մտոյիկեան խորագիցութիւն, մանաւանդ երբ գրողը նորագարծ փիլիսոփայ մըն է: Աթենակորաս Աթենացին իր նոր հաւատքին մէջ ներմուծեց մեծ բաժին մը բնութեան հանդէպ նախապէս որդեգրած իր դիրքէն: «Մենք ունինք, կ'ըսէր ան, բարեպաշտութեան մղող խայծեր. հաստատուած կարգը, տիեզերական ներդաշնակութիւնը, մեծութիւնը, գոյնը, ձեւը, աշխարհի կարգաւորութիւնը»(*), եւ «Եթէ աշխարհ գործիք մըն է լաւ ներդաշնակուած եւ լաւ չափուած կշռոյթի մը համաձայն շարժող, կը պաշտեմ էակը որ տուած է անոր այդ ներդաշնակութիւնը, որ կը զարնէ անոր ծայնանիշերուն եւ կ'արտագրէ դաշնաւորութիւնը»(**):

(Շարունակելի՝ 1)

(*) Ընդհանուր Գրիստոնեականութեան Մատին ԺԶ.

(**) Բնագաղափար, մեր ունեցած ամենէն հին շատագովներու գրութիւնները, մասնաւորաբար Նաւատակ Յուստինոսի գրեւորքները, որոնք 150 թուականի դարձ են, որեւէ ակնարկութիւն չեն ընէր այն գաղափարին թէ՛ կարելի է Աստուծոյ յատուկ վստահելի հետեւութիւն հանել բնութեան ուսումնասիրութիւնէն. ըսելու համար ամէն բան, յստակ է որ Յուստինոս կը պաշտպանէր այն գաղափարը թէ՛ Աստուծոյ մասին, մեր գիտցածին միակ աղբիւրը յայտնութիւնն է եւ կը ջանար տարբերակ տեսակէտ մը պաշտպանել: այն է թէ՛ Ակադեմիայի ուսուցման մէջ ինչ որ կար իբրեւ հշտագութեան տարր, առեւտած էր Պատմիկ Կոլմէ՛ Մոյսէսէն: Տե՛ս Յուստինոս, Առաջին Ջատագովութիւն, Գլ. 1, Թ. 10.